

Christoph von Scheurl, a német humanista diplomata könyvtárának kötetei az Országos Széchényi Könyvtárban

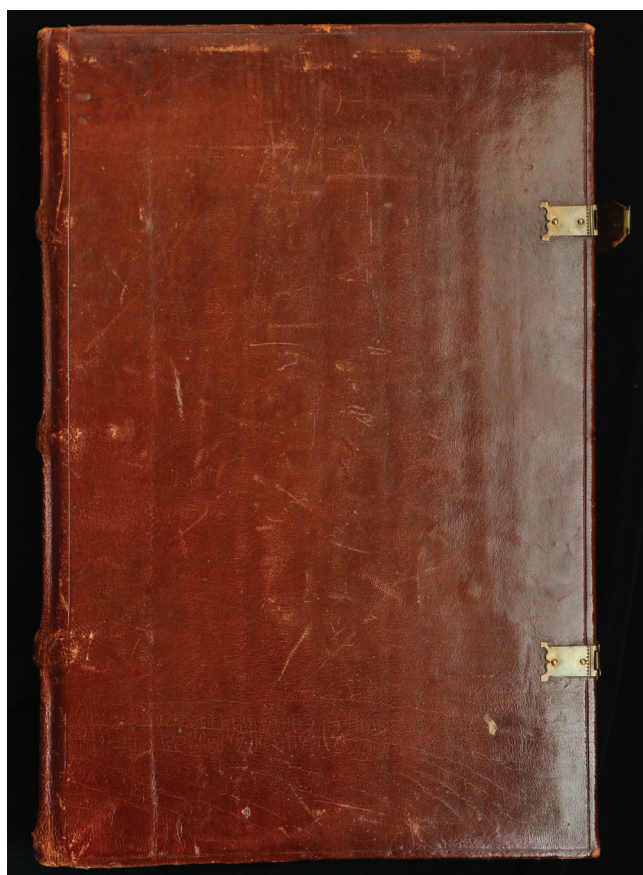
Sánta Sára – Tóth Zsuzsanna

Az alábbiakban ismertetésre kerülő két kötet, az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) Régi Nyomtatványok Tárának gyűjteményében található. Az Inc. 631-es jelzetű az OSZK ősnymtatványainak kötésfelmérésekor került a látóterünkbe, majd vizsgálata kiegészült Christoph von Scheurl könyvtárának a gyűjteményünkben lévő másik

A kötetek első tulajdonosa Christoph von Scheurl (1481–1542)¹ nürnbergi jogtudós és diplomata – történelmi és jogi munkái révén – íróként is ismert. Nürnbergben született Christoph (I.) Scheurl és Helena Tucher gyermekeként. Heidelbergben, valamint Bolognában tanult, és könyvtárát már itáliai tanulóévei alatt megalapoz-

1. kép. Az OSZK Inc. 631 jelzetű kötet

2. kép. Az OSZK Inc. 687 jelzetű kötet

kötetével (jelzete: Inc. 687). Úgy véljük, hogy ez a két ősnymtatvány nemcsak kötése, hanem tulajdonosa miatt is érdeklődésre tarthat számot (1–2. kép).

ta, ezt bizonyítja a jelen tanulmányban tárgyalt két kötet is. 1507–1512 között a Wittenbergi Egyetem professzo-

¹ Scheurl életrajzának ismertetéséhez Graf 1972. művét vettük alapul.

aként, valamint II. Frigyes szász választófejedelem diplomatájaként működött. 1512-ben nevezték ki Nürnberg város jogi tanácsosának (Ratskonsulent), amely tisztséget egészen haláláig viselte. Scheurl kiterjedt levelezést folytatott, levelezőpartnerei között megtalálhatjuk a reformáció nagy alakjait és számtalan humanistát is.

Személye leginkább arról ismert, hogy közvetítőként lépett fel a Luther Márton és Johann Eck közötti 1519-es vitában. Scheurl könyvtára az itáliai tanulóévek alatti megalapozást követően egyre növekedett, kiterjedt levelezéséből kiderül, hogy számtalan kötetet csere útján szerzett be; emellett szoros kapcsolatban állt a korszak nagy könyvkereskedőivel, például Anton Kobergerrel, de barátságot ápolt Albrecht Dürerrel is.²

pedig a Tucher családok címerét tartja (3. kép). Az Inc. 687 jelzetű kötetben a metszet kézzel színezett (4. kép).

A képi ábrázolás felett a következő, kétsoros szöveg olvasható:

HIC SCHEURLINA SIMUL TUCHERINAQ(UE) SIGNA REFUGENT /
QUE DOCTOR GEMINI SCHEURLLE PARENTIS HABES.³

A metszeteken nem található jelzés. Korábban a szakirodalom az ex libris készítőjének Albrecht Dürert tartotta, azonban a legfrissebb kutatások szerint a metszet idősebb Lucas Cranach keze munkáját dicséri. Készítésének

3. kép. Az Inc. 631 előtábláján lévő fametszet

4. kép. Az Inc. 687 előzékére ragasztott ex libris

Az OSZK gyűjteményében őrzött két kötet, mely egykor Scheurl könyvtárának része volt, több szempontból figyelemreméltó. Elsőként érdemes kiemelni a kötetek elő- és a háttáblájának tükrén lévő nyomtatott ex libriseket. Mindkét kötet előtáblájának tükrén egy 164 × 127 milliméteres, ragasztott, címeres ex libris látható: középen egy fiatal nő áll, aki jobb kezében a Scheurl, a balban

idejét körülbelül 1505 és 1511 közé teszik.⁴ A fametszetes ex librisek igen népszerűek voltak már a nyomtatás korai időszakától kezdve, a 16. század elején pedig a német területen különösen magas színvonalon készültek, hiszen a kor legnagyobb művészei – Albrecht Dürer, Lucas

² Levelezését már a 19. században kiadták, lásd Soden – Knaake 1872.

³ A felirat magyarul szabad fordításban így hangzik: *Itt ragyog a Scheurl és a Tucher címer, amelyeket Scheurl doktor, mindkét szülődtől kaptál.*

⁴ O'Dell 2003. no. 358.

5. kép. Az Inc. 631 háttáblájára ragasztott ex libris

6. kép. Az Inc. 687 háttábláján látható ex libris

Cranach vagy például Jost Amman – is foglalkoztak metszésekkel.

A háttáblák tükrére Scheurl egy másik, fametszetes, nyomtatott, színezett ex librisét ragasztották (mérete: 230 × 141 mm). Ez a metszet is jelzés nélküli, és a szakirodalom szerint szintén idősebb Lucas Cranach műhelyében készült (5–6. kép).⁵

Érdekes, hogy mindkét kötet metszésén két szám is van. Az Inc. 631 esetében a hosszmetzésen a 192-es, a lábmetzésen a 203-as szám szerepel (7–8. kép), míg az Inc. 687-es hosszmetzésén a 167-es, lábmetzésén pedig a 210-es jelzet látható (9–10. kép). A szakirodalom alapján biztosan tudjuk, hogy ezek Scheurl gyűjteményének jelzetei voltak.⁶ A metszésre írt számok pedig azt is elárulják – ahogy azt később részletesen látni fogjuk –, hogy

7. kép. A 192-es jelzet az Inc. 631-es kötet hosszmetzésén

8. kép. A 203-as jelzet az Inc 631-es kötet lábmetzésén

9. kép. Az Inc. 687 lábmetzésére írt jelzet

10. kép. Az Inc. 687-es kötet hosszmetzésére a 167-es számot írták

⁵ O'Dell 2003. no. 360.

⁶ Hueting 1988. p. 49.

a könyveket először biztosan fektetve tartották a polcon, majd álló helyzetbe kerültek. A két különböző számból ugyanakkor arra is következtethetünk, hogy a könyvtárat valamikor átrendezhették, és az új rendszer szerint a kötetek más jelzetet kaptak.

Az Inc. 631-es jelzetű kolligátumban három ősnymtatvány található, amelyek négy antik auktor műveit tartalmazzák:

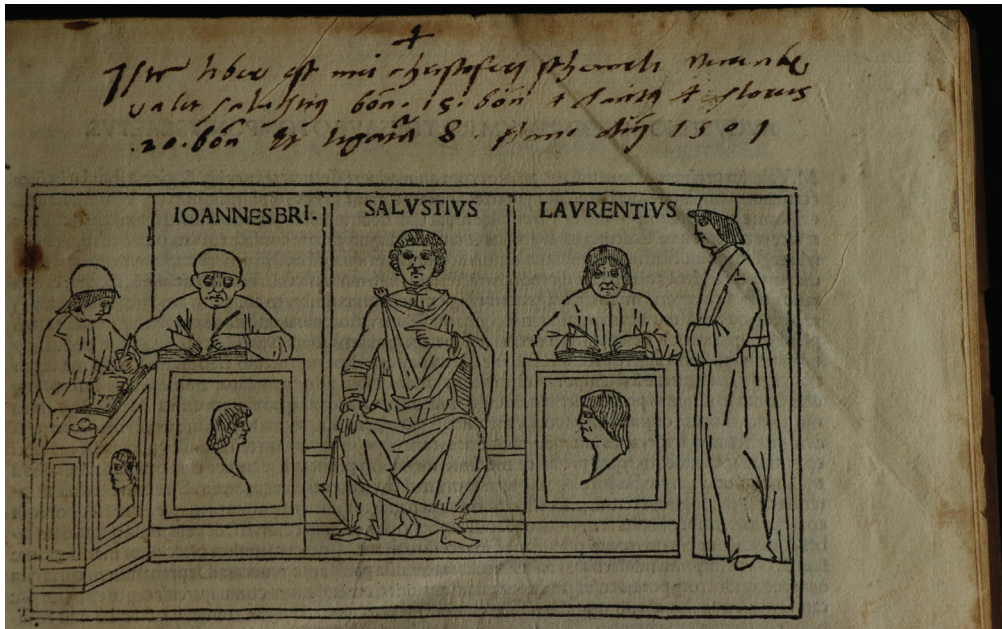
– **Inc. 631 (1):** Sallustius Crispus, Gaius: Opera. Comm. Laurentius Valla et Johannes Chrysostomus Soldus. Ed. Pomponius Laetus et Johannes Britannicus. [Venezia: Christophorus de Pensis, post 1495/96.]

– **Inc. 631 (2):** Justinus, M. Junianus: Epitome in Trogi Pompeji historias. – Florus, Lucius Annaeus: Epitome rerum Romanarum. Ed. Philippus Beroaldus. Venezia: [Philippus Pincius], 8. Nov. 1497.

Iste liber est mei Christophori Scheurli Norimberg[ensis]. valet Salustius bon. 15 bon. et Iustinus et Florus 20, bon. et ligatura 8. Anno D[omi]ni 1501.⁷

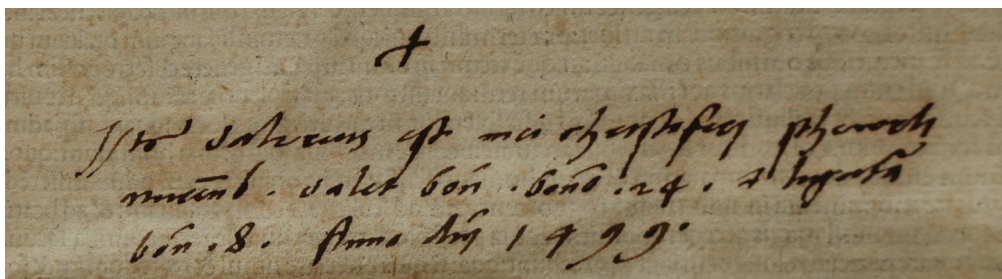
Az Inc. 687 jelzetű kötet ugyancsak egy antik szerző, Valerius Maximus fő művét, a *Facta et dicta memorabilia*t tartalmazza.⁸ E kötet esetében szintén megállapíthatjuk, hogy Scheurl köttette be, méghozzá 1499-ben, amit a címlapon látható következő kézirásos bejegyzés bizonyít (12. kép):

Iste Valerius est mei Christoferi Schewerli / Nuren[ergensis]. valet bon. bono. 24. et ligatura / bon. 8. Anno D[omi]ni 1499.⁹

11. kép. Bejegyzés az Inc. 631-es kötet címlapján

12. kép. Bejegyzés az Inc. 687-es kötet címlapján

– **Inc. 631 (3):** Tacitus, C. Cornelius: Opera. Ed. Franciscus Puteolanus. Venezia: Philippus Pincius, pro Benedicto Fontana, 22. Mart. 1497.

Az első kolligátum címlapjának felső margójára írt bejegyzés bizonyítja, hogy a három művet már legkésőbb 1501-ben egybe kötötték (11. kép):

⁷ Ez a könyv az enyém, a nürnbergi Christoph Scheurlé, a Salustius ára 15 bolognai dénár, Iustinusé és Florusé 20–20, a kötés 8, az Úr 1501. esztendejében. Köszönjük Madas Editnek a kéziratos bejegyzés kiolvásában nyújtott segítségét.

⁸ Valerius Maximus, Gaius: Facta et dicta memorabilia. Comm. Oliverius Arzignanensis. Venezia: Bonetus Locatellus, pro Octaviano Scoto, pridie Kal. Mai. [30 April.] 1493.

⁹ A bejegyzés magyarul: *Ez a Valerius az enyém, a nürnbergi Christoph Scheurlé. Az ára 24. bolognai dénár, a kötése 8 bolognai dénár. Az Úr 1499. esztendejében.*

13. kép. A kötet vaknyomásos díszítése (Inc. 631)

14. kép. A könyv beütése és az ex libris széle közötti sávban megfigyelhető az eredeti kötés vörösbarna töredéke (Inc. 687)

A kötések technikájuk alapján az itáliai reneszánsz kötések közé sorolhatók. Ez a kötéstípus számunkra azért is nagy jelentőségű, mert mintaképpül szolgált a magyar reneszánsz kötéseknek, és így a corvináknak is.

Az Inc. 631-es kötet félbőr borítása világosbarna kecskebőrből készült. Vaknyomásos díszítéséhez csak két szerszámot használtak, egy háromvonalas filétát és egy rácsmotívumos bélyegzőt (13. kép). Az elő- és háttábla bőrének díszítése megegyezik, és rombuszhálóval díszítették a bordamezők is. A másik, az Inc. 687-es jelzetű ősnymtatványt, feltehetően sérült kötése miatt, a 20. században újraborították, így megjelenése teljesen megváltozott. Figyelmesebben megnézve azonban a kötés a borításon kívül szinte érintetlen maradt, sőt a háttáblán az új bőr beütése és az ex libris széle között felfedezhető az eredeti kötésbőr töredéke (14. kép)¹⁰, ami feltűnően hasonlít

a másik kötetéhez. A töredék vágott széle azt bizonyítja, hogy ez a kötet is eredetileg félbőr kötésű volt. A kötések részleteinek további egyezése miatt feltételezhető, hogy a két kötés ugyanott készült, sőt bejegyzéseik alapján nem nagy, csak két év különbséggel.

A kötések jellemzőit összevetve hasonló készítőtechnikájuk jól követhető: mindkét könyvet három fehér bőrbordára fűzték füztponttal.¹¹ A bőrbordák gerincen túlnyúló végeit a táblák élein bevezetve, a táblák külső oldalán kialakított vájatban rögzítették. A rögzítéshez egy-egy vasszőget használtak, melyek átütötték a táblákat, és rozsdafoltjaik megjelentek a táblák belső oldalára ragasztott ex libriseken.

A fűzés után a könyvtesteket körbevágták, gerincoldali élüket rézsztósan levágták, a gerincet beírt pergamennel kasírozták meg (15. kép)¹², majd a metszéseket sárgára festették. A pergamen kasírozáson itáliai jogi szöveg töredéke olvasható, az iniciálé mellett megjelenő paragrafusjel a főszöveghez készült kommentárokra jellemző.¹³ A pergamentöredék szintén a kötés itáliai készítését erősíti (16. kép).

A fej és lábmetszésen a gerincél levágása határozottabban jelenik meg az Inc. 631-es kötésen. Ebbe a levágásba simul bele az oromszegő, melynek bőralapját a füztpontig leöltve rögzítették a gerinc kasírozásán keresztül (17. kép). Az alapokra egyik kötetten se került díszítő öltés.

¹⁰ A kötet javításakor az ex libriseket nem választották le a táblákról, hanem az új borítást csak az ex librisig hajtották be. Az eredeti kötésbőr az ex libris alá futott, ezért a szélénél pontatlanul elvágott bőr fennmaradt.

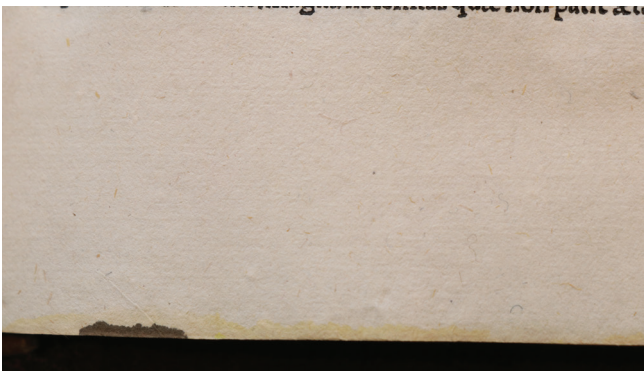
¹¹ A füztpont az a hely, ahol a füzőcérna az egyik ívből a másikba lép át.

¹² A kasírozás csak az Inc. 631-es kötetten figyelhető meg, a másik kötetten borítás takarja.

¹³ Ez úton is köszönet Madas Editnek a meghatározásért.

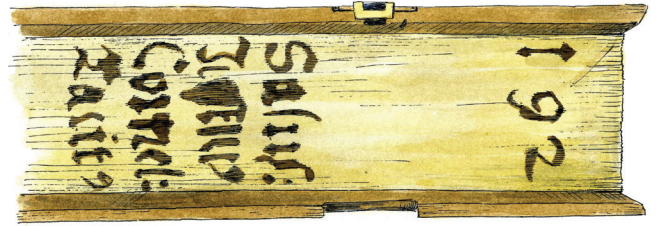
15. kép. A gerinc kasírozása másodlagosan felhasznált pergamennel (Inc. 631)

16. kép. A metszés sárga festékének befutása a lap szélén (Inc. 687)

17. kép. Az oromszegővel párhuzamosan megfigyelhető az ívélek sarkainak levágása (Inc. 631)

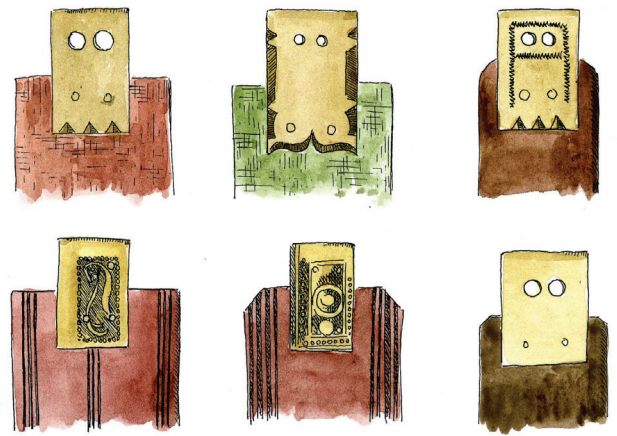
18. kép. A belső oldalukon rézsútolt fatáblák filigránabbá tették a kötést (Inc. 631)

Mindkét kötet tábláját bükkfából készítették, melynek belső oldalát a metszések mentén rézsútolták, külső oldalát enyhén domborúra képezték ki, gerincoldalán pedig meredeken rézsútolták teljes keresztmetszetében. A kötéstípus jellemzője, hogy a gótikus kötésekhez képest a táblák peremei jelentősen megnyúlnak és rézsútos kialakításúakká válnak, ezáltal a kötések megjelenése megváltozott, filigránabb lett (18. kép).

A kötetek eredeti záródásának csak nyomai figyelhetők meg, ezek megfelelnek az itáliai reneszánsz kötéstípusnak, miszerint az Alpoktól délre eső területen elterjed módon a kötetek a háttáblájukra záródtak és a csatpárok négy ponton rögzítették a kötéstáblákat (a 25. képhez hasonlóan).

19. kép. A karmos csatttípus táblán megjelenő változatos formái, melyek közül talán az egyik leggyakoribb a másodikként ábrázolt háromkaréjos forma

20. kép. A szíjon vagy szalagon előforduló egyszerű formájú pár-darabok

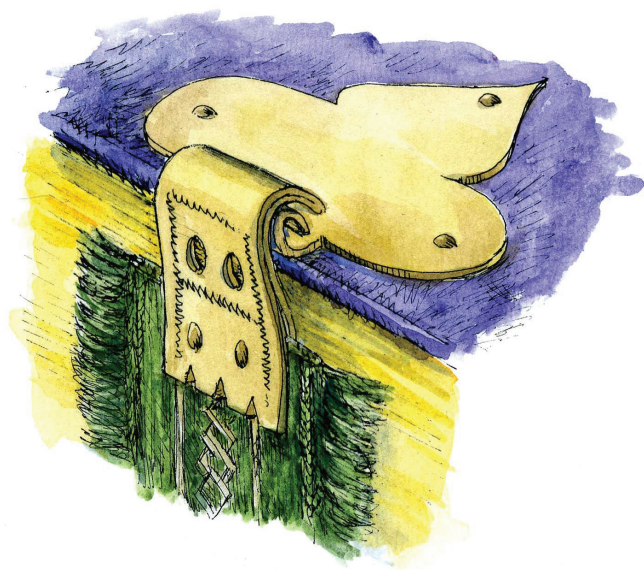

21. kép. A háttáblán lábánál a fába nyomódva halványan kirajzolódó háromkaréjos lenyomat (Inc. 631)

22. kép. A háttábla hosszmet-szésénél a később kialakított szíjrögzítés körül kirajzolódó lenyomat (Inc. 631)

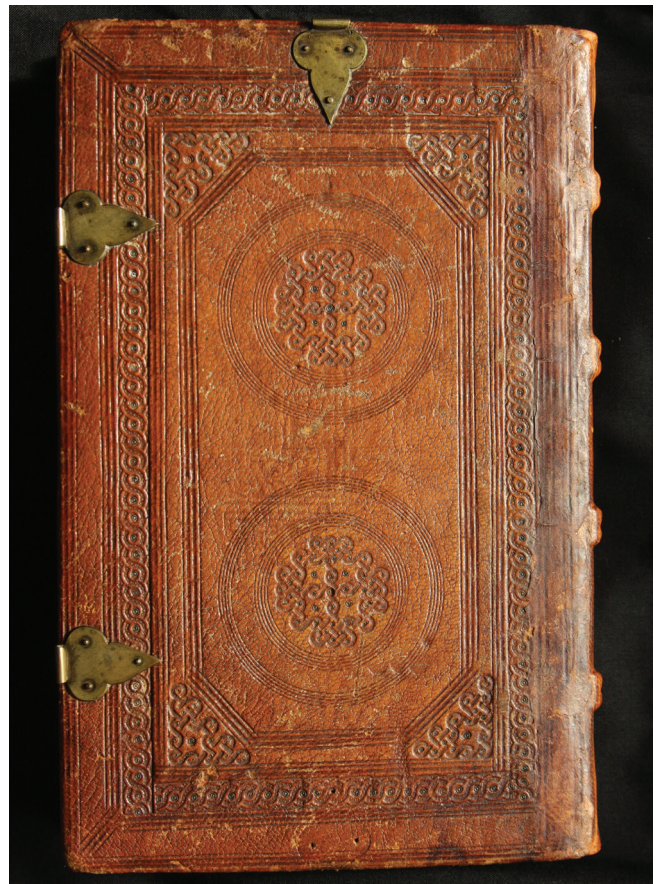
A szíjak helyét, az általunk megszokottól eltérően, az előtáblán mélyítették ki, és nemcsak két ponton a hosszmet-szésnél, hanem fejnél és lábánál is, ezért a szíjon lévő csat párja a háttáblára került. Emiatt az Inc. 631-es kötet borítatlan háttábláján találjuk meg a csatok halványan ki-vehető lenyomatát. A nyomok alapján a karmos csattípus változatos formái (19. kép) közül a háromkaréjos forma került a táblákra (21–22. kép).

A csattípus jellemzője, hogy a szíjon lévő horgas párdarab a táblán lévő csat elején felpöndörített hengerre akad, ezáltal alatta, a tábla szélén, nem találunk az akadásnak kialakított helyet (23. kép). A halványan kirajzolódó háromkaréjos lenyomat a csattípus tipikus formája, melynek

23. kép. A csattípusra jellemző záródási mód, a típus a képen szintén megfigyelhető jellemzője, hogy a párdarab nemcsak bőrszíjra, hanem textilszalagra is kerülhet

példányait bársonykötésű corvináinkon és egyik itáliai reneszánsz kötésünkön (24. kép) is megfigyelhetjük. A karmos csattípusra jellemző, hogy a táblákon megfigyelhető formáktól függetlenül, a szíjon vagy szalagon lévő párdarab

24. kép. A vizsgált kötetekkel megegyező négyponos záródást és háromkaréjos csatok vannak az OSZK gyűjteményében őrzött itáliai reneszánsz kötésben lévő corvinán is (Cod. Lat. 433)

25. kép. A csat felszerelésének nyoma hármias csoportot alkotó bemélyedésként rajzolódik ki a háttáblán lábánál

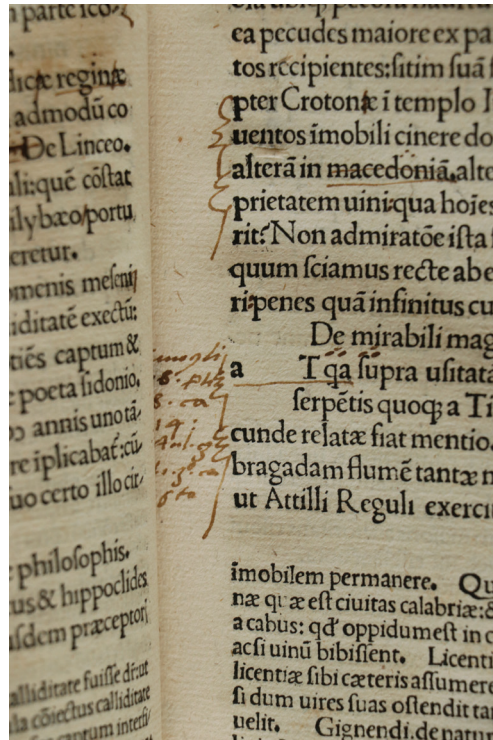
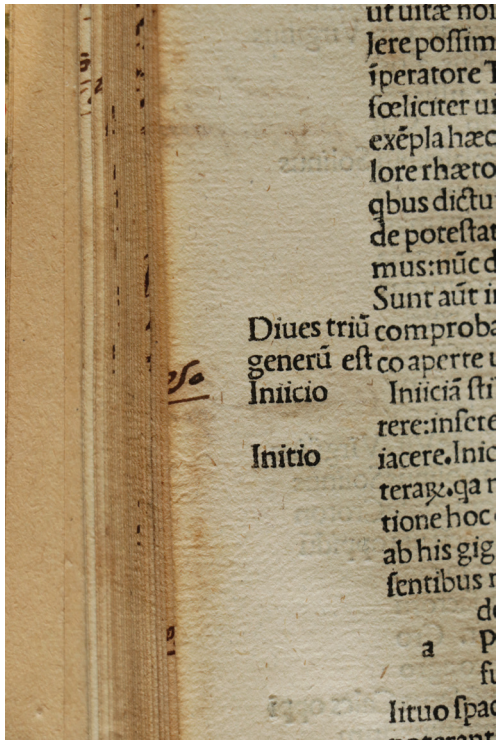
rab minden esetben téglalapot formáz (20. kép). Esetünkben a párdarajok mindkét kötetről nyomtalanul eltűntek.

Az általunk vizsgált másik őnyomtatvány borításán csak a háromszög alakban elhelyezkedő rögzítőszegek helyei jelennek meg alig kivehető mélyedésként, elhelyezkedésük szintén a háromkaréjos csatformát valószínűsíti (25. kép).

sek arra utalnak, hogy ebben az állapotban is intenzíven használta őket. Ezt bizonyítja, hogy a ma látható kötetek készítésekor a kötetek körbevágásával a bejegyzések csonkultak, valamint a fűzés szorossága miatt ezután a belső margó jegyzetei el sem készülhettek volna (26–27. kép).

A kötéstípus alapján a nyomtatványok kötetése még Scheurl itáliai tartózkodása alatt történt meg. Nem tudhatjuk, hogy hazatérte előtt, vagy után rendezte és jelzette könyvtárát, de megfigyelhetjük, hogy a jelzetek mindkét kötetben, azonos módon és írással, a lábhoz kerültek. Ekkor még valószínűleg nem történt meg a kötetek átalakítása. A felirat betűtálpainak állása szerint a könyvek a háttáblájukra fektetve, még lábbal fordultak a polcon az olvasó felé. Ezt a megállapítást erősíti az, hogy az itáliai reneszánsz kötésekben lábánál is található csatok meggátolták vagy legalábbis megnehezítették volna az állítva tárolást. A korban ez a fektetett tárolási mód általános volt. Szintén szokásos volt címfelirat írása a metszésekre, a gerincre ragasztottak csak ezután, a barokk kötésekben terjednek el.

Scheurl később, már minden bizonnyal hazatérte után, könyvtárának többi kötetéhez alakíttathatta a köteteket,

26. kép. A kötet fűzés utáni körbevágásakor a margó jegyzetei csonkultak (Inc. 687)

27. kép. A belső margó szorossága miatt a jegyzetek csak kötés előtt készülhettek (Inc. 687)

A kötet bejegyzései és a kötésen talált nyomok alapján talán rekonstruálható a könyvek sorsa. A kötetek nyomtatványait Scheurl még itáliai tanulmányai alatt szerezhette be, erre utal a művek velencei kiadási helye. Ekkor a nyomtatványok még feltehetően nem viselték a fent ismertetett kötésüket, tulajdonosuk vagy ívekbe gyűjtötte azokat a kötésig, vagy ideglenesen összefűzött állapotban tartotta. Lapjaikon az azonos kéztől származó bejegyzé-

talán a könyvek könnyebb kezelhetősége miatt.¹⁴ Szintén csak valószínűsíthető, hogy a második könyvtárrendezés-kor történt a záródás megfordítása. Mivel a könyvek félbőr

¹⁴ A záródás hasonló megfordítása nem egyedülálló, pl. a Győri Egyházmegyei Könyvtár Ö.K. 9. a. b. jelzetű, hasonló itáliai reneszánsz kötésén (Velence 1491) az eredeti csatokat felhasználva fordították meg a záródás irányát.

28. kép. A záródás megfordításakor a szíj helyét befoltozták és így szerelték fel rá a csatot (Inc. 631)

29. kép. A kötésbőrön a másik kötetten láthatóhoz hasonló javítás nyoma domborodik ki (Inc. 687)

30. kép. A felirat készítése közben kerülhettek tintacseppek a lapokra (Inc. 687)

kötésben voltak, ez az átalakítás nem igényelte a kötés nagymértékű megváltoztatását, ami egész bőr kötés esetén már nem lett volna elmondható. Ebben az esetben az előtáblán lévő szíjhelyeket falapocskákkal befoltozták (28–29. kép),

a háttáblán pedig ezekhez hasonló szíjhelyeket alakítottak ki, de már csak a hosszszélességénél, két csatpár számára. Az eredeti csatokat sem használták fel az átalakítás során, mert az Alpoktól északra sem a karmos csattípus használata, sem a négy pontos, sem a háttáblára záródás nem terjedt el, ezért a kötetekre már a karéjos csattípus példányai kerültek.¹⁵

Talán ekkor történt a könyvek átjelzeteleése, és polcokra állítása, amikor is az új jelzetek már merőlegesen kerültek a hosszszélességre, betűtáblaikkal a lábmezés felé fordulva. Az egyik felirat készítésekor a könyv kinyílhattott és a toll a lap szélén megpercent, talán kétszer is, és tintacseppekkel borította el az oldalt (30. kép).

Scheurl halála után könyvtára szétszóródott, ma a világ nagy gyűjteményeiben bukkanhatunk példányaira. Bejegyzések híján nem tudjuk, hogy könyvtárából hosszú ideig merre vezetett az ismertett kötetek sorsa. A következő adat a 19. századból származik, ez Jankovich Miklós gyűjteményi bejegyzése, amit a kötetekben Scheurl ex librisére írt (3–4. kép). Az ősnymtatványok a Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárába 1833-ban, Jankovich Miklós gyűjteményének megvásárlásakor vagy Jankovich halála után, szintén vásárlás útján, örököseitől kerültek.

A felvételeket és a rajzokat Tóth Zsuzsanna készítette.

IRODALOM

- GRAF, Wilhelm (1972): Doktor Christoph Scheurl von Nürnberg. Leipzig, B. G. Teubner.
- HUETING, Gail P. (1988): A Book from the Library of Christoph Scheurl (1481–1542). In: *The Courier*, Syracuse University Library Associates, 23.1. pp. 49–56.
- O'DELL, Ilse (2003): *Deutsche und Österreichische Exlibris 1500–1599 im Britischen Museum*. London, British Museum Press.
- SODEN, Franz Frhr. von — KNAAKE, J. K. F. Hrsg. (1872): *Christopf Scheurl's Briefbuch: ein Beitrag zur Geschichte der Reformation und ihrer Zeit*. 1–2. Potsdam, Gropius.

Sánta Sára PhD

Régi könyves könyvtáros

Tel: +36-20-203-6109

E-mail: ssaranora@gmail.com

Tóth Zsuzsanna

Fa- és bútorrestaurátor-művész

Könyv- és papírrestaurátor

Tel: +36-30-479-0686

E-mail: toth.zsuzsanna@oszk.hu

¹⁵ A karéjos csatok mindkét kötetben csak az előtáblán maradtak fenn, a szíjon lévők a szíjjal együtt elvesztek.